

СЕКЦІЯ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Сацький П.В.

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри політичної історії

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ТЮРКСЬКИХ ДЕРЖАВ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (VI-VIII ст.) ЗА ТЕКСТАМИ МЕМОРІАЛЬНИХ НАПИСІВ

Економічна система Тюркських держав раннього Середньовіччя мала свої численні особливості, які обумовлювалися характером ведення господарства. Основу господарського життя тюрків складало кочове скотарство, поряд із яким чільне місце посідало полювання, яким займалися, здебільшого, знатні особи і воїни, та збирання данини із підвладних народів, а також на підставі міжнародних договорів. Економіка номадичної держави була цілком мілітаризованою, що обумовлювало особливий характер її управління. Мілітаризація економіки кочовиків мала своїми витоками передумови створення держав номадів. Такими передумовами, фактично, було виникнення військового загону, який не бажав миритися із суспільно-політичними умовами в Степу.

Найбільш повну інформацію про політико-правову систему Тюркських держав VI-VIII ст. нам дають тексти меморіальних стел, написані рунічним письмом. Так, стела Кюль-Тегіна і стела Тоньюкука говорять нам про виступ Більге-кагана проти китайського імператора і порядків, які у Степу було запроваджено імперією Тан. Особливість господарського життя тюрків у період повстання нас розкриває стела Тоньюкука у фрагменті, де йдеться про те, що загін повсталих харчувався оленями і зайцями [4, с. 65]. Отже, основою господарства державотворчого ядра, із якого згодом постала держава тюрків, на цьому етапі було мисливство. Мисливство не прив'язувало загін до конкретної території і він міг легко зберігати мобільність чим ускладнював ведення проти нього бойових дій зі сторони китайців. На даному етапі загін тюрків зростав із чисельності у 17 воїнів до 700 воїнів. І коли загін набув чисельності 70 воїнів і, як нам вказує стела Кюль-Тегіна, вони стали ніби вовки, а їх вороги як вівці. Коли загін виріс чисельно до 700 воїнів то він почав трансформуватися в державу і, відповідно, економічна система почала трансформуватися із системи індивідуального забезпечення в систему формування ресурсних резервів і управління централізованим постачанням війська [2, с. 66-67; 3, с. 37; 5, с. 19]. Про це нам свідчить згадка в стелі Кюль-Тегіна про те, що кочовий народ, який має власну державність, сильний завдяки численному табуну худоби і посилюється, захоплюючи табун переможених [5, с. 31]. А забезпечення відбувалося завдяки «впорядкуванню» тюрками інших народів шляхом встановлення каганом над ними шадів і ябгу [2, с. 67; 3, с. 38; 5, с. 19-20]. Фактично, із військового загону тюрками вибудовувалась держава, яка обкладала підкорені цим загonom народи даниною і встановлювала над ними своїх начальників для управління їх ресурсами та системного вилучення цих ресурсів.

Відповідно, така економічна система потребувала особливого, відповідного умовам політичного устрою та особливостям ведення господарства, правового забезпечення.

Основу правового забезпечення господарського життя тюркських номадичних держав становили традиції і звичаї, які високо цінувалися, і звичаєве право традиційно домінує у кочових народів. Проте, своє особливе місце в правовій системі тюрків раннього Середньовіччя займають і писані норми, які було вибито на камені в

меморіальних написах, присвячених каганам, знатним людям тощо. Текст на камені і меморіал тюрки раннього Середньовіччя вважали вічним і, відповідно, вибиті на меморіальних каменях тексти мали навіки зберігати інформацію. У той же час каган Могилян, яким було встановлену стелу, присвячену принцу Кюль-Тегіну, звертається у тексті стели до своїх підданих аби вони уважно слухали його слова і брали їх до виконання [2, с. 60; 3, с. 33-34; 5, с. 37]. Відповідно, тексти стел тюрків раннього Середньовіччя, особливо нанесені за розпорядженням каганів, слід вважати писаними нормативними актами. При цьому, меморіанта хвилювала проблема аби його слова не було спотворено, вірогідність чого доволі висока коли ці слова поширюються в усній формі, на це вказує автор стели Кюль-Тегіна каган Могилян, коли фіксується, що для нанесення тексту ним було залучено китайських майстрів аби його слова не було спотворено [2, с. 63; 3, с. 35; 5, с. 40]. Цей факт говорить нам, що у тюрків раннього Середньовіччя у VIII ст., коли було встановлено стелу Кюль-Тегіна, звичаєве право вже почало втрачати свої позиції і поступатися писаному праву, причому, це писане право мало кодифікаційний характер. На це нам вказує характер звернення кагана до підданих, коли він до них звертається «добре слухати» його слова.

Водночас, тексти меморіальних стел мали зберігати традиції, увічнюючи їх суть і зміст у камені. На це нам вказує коротка історія діяльності міфічних каганів тюрків Буминя й Істемі, які вели війни проти сусідів і примусили їх до миру [2, с. 64; 3, с. 36; 5, с. 16]. Під примушенням до миру у ранньосередньовічних тюрків слід розуміти створення для народів, підвладних каганові, умов, коли їм ніхто із сусідів не загрожувало експлуатувати пасовища та інші, необхідні для ведення господарства ресурси. У іншому фрагменті стели Кюль-Тегіна йдеться як каган зробив незможний народ можимим і малочисельний народ зробив чисельним [2, с. 68; 3, с. 38; 5, с. 20]. Відповідно, чисельність народу і його можливість для тюрків раннього Середньовіччя ми можемо вважати критерієм економічної успішності держави. І досягнення цієї економічної успішності було прямим обов'язком кагана, який цей обов'язок брав на себе коли Небо (Таңрі) давало йому для цього сили [2, с. 67; 3, с. 37-38; 5, 20-21]. У цьому контексті нам слід звернути увагу на головні передумови економічної успішності тюркської держави. Тут на себе звертає увагу фрагмент стели Кюль-Тегіна, в якому йдеться про те, що тюркському народові не дали загинути Земля, Вода і Небо (С. Малов це об'єднав у поняття Батьківщина) [2, с. 66; 3, с. 37; 5, с. 19]. Цілком зрозуміло, чому тюрки раннього Середньовіччя вважали, що ці три природні компоненти не дають загинути народові, оскільки без їхніх фізичних проявів у комплексі не можливо вести традиційне господарське життя. Ці компоненти давали необхідний ресурс і тюрки за це їх шанували. На таке шанування нам вказують і тюркські меморіальні стели в басейні р. Єнісей, на яких часто вказується що меморіант, який помер, розлучився зі своїми землями і ріками [1; с. 94], тобто, втратив можливість контролю ресурсів, які забезпечують можливість ведення господарства. Відповідно, держава мала за основну свою функцію здійснювати охорону і контроль над ресурсами, необхідними для ведення господарського життя тюркськими народами і зобов'язання по організації виконання цієї функції державою покладалося на кагана як носія вищої державної влади.

Отже, меморіальна стела Кюль-Тегіна, встановлена каганом і на якій нанесено слова від імені кагана, відігравала своєрідну роль законодавчого фіксування зобов'язань кагана перед підвладними йому народами і його васалами по організації і забезпеченню господарського життя. Тому головною функцією меморіальних стел було закріплення ролі влади кагана у забезпеченні ефективності економічної системи його держави. У такому разі виникає питання чому не могла належним чином регламентувати статус кагана система звичаєвого права. На це питання дає відповідь стела Кюль-Тегіна, у одному із фрагментів якої йдеться, що після міфічних каганів Буминя й Істемі стали нерозумні кагани, які мали нерозумних буюруків (приказних, адміністративний апарат) [2, с. 65; 3, с. 36; 5, с. 17]. В результаті цього тюркська державність опинилася під владою народу табгач (китайців) і народ опинився на межі зникнення. Тому каганат довелося відновлювати і каган вже відновленого Другого

Тюркського каганату в меморіальному написі викладає коротку історію цього каганату, яку виводить від міфічних каганів Буминя й Істемі. Отже, тюркські держави мали не тривкий характер і швидко розпадалися під дією внутрішніх і зовнішніх факторів. Відповідно, відновлений каганат мав зафіксувати своє становище відносно народів, які було включено каганом до його складу (стела Кюль-Тегіна називає цю процедуру впорядкування народів, встановленням над ними шадів і ябгу) та правонаступність відновленого Тюркського каганату традицій попереднього, успішного, але втраченого каганату.

Із меморіального напису Кюль-Тегіна видно наскільки спадковість попереднього каганату містила економічну складову. Так, розпад каганату пов'язувався із подальшими суспільно-політичними негараздами і можливістю загибелі народу, втратою ним суверенітету. Відповідно, каган, який відновлював державу, за основну свою заслугу вважав те, що він нечисленний народ зробив чисельним і незможний народ зробив заможним. Отже, правонаступність нового державного утворення, каганату, попереднього каганату виявлялась у відновленні суверенітету над ресурсною базою попереднього державного утворення. На це нам вказує і те, що Земля, Вода і Небо не дали загинути тюркському народові. Тобто, їхні ресурси дали можливість тюркам відновити свою державність. Далі, коли йшлося про благополучний час для тюркського народу за його відданості каганові, вказується, що на цей народ не тиснуло Небо і не розверзалась під ним Земля [2, с. 69; 3, с. 39; 5, с. 22]. Знову ми бачимо кару Землі і Неба, очевидно, під цим слід розуміти не можливість належно господарювати і експлуатувати ресурсну базу коли народ не буде відданим каганові, який забезпечує належні умови для його господарської діяльності.

Відповідно, законодавчі акти, у вигляді меморіальних стел, мали на меті зафіксувати практичний досвід існування каганату і на ньому показати нащадкам до чого може призводити відхід від традицій та не шанування кагана як гаранта створення для народу умов для ведення господарської діяльності. Фактично, стелами зафіксовано зобов'язання кагана зробити підвладний йому народ чисельним і заможним. Це зобов'язання він виконує своєю політикою воєн із сусідніми народами аби їх «примусити до миру». Отже, текстами стел встановлюється ієрархія відповідальності за здійснення економічної політики і встановлюється, що вона визначається каганом.

Література:

1. Кормушин И. В. Тюркские енисейские эпитафии. Грамматика. Текстология / Кормушин И. В. – М.: Наука, 2008. – 342 с.
2. Меліоранскій П. М. Памятникъ въ честь Кюль-Тегина съ двумя таблицами надписей / Меліоранскій П. М. – С-Пб.: Типографія Императорской Академіи наукъ, 1899. – 144 с.
3. Памятник в честь Кюль-Тегина // Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования / Малов С. Е. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1951. – 452 с. – С. 17-55.
4. Памятник в честь Тоньюкука // Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования / Малов С. Е. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1951. – 452 с. – С. 56-73.
5. Радловъ В. В., Меліоранскій П. М. Сборникъ трудовъ орхонской экспедиціи. IV: Древне-тюркские памятники в Кошо-Цайдамѣ / Радловъ В. В., Меліоранскій П. М. – С-Пб, 1897. – 33 с.